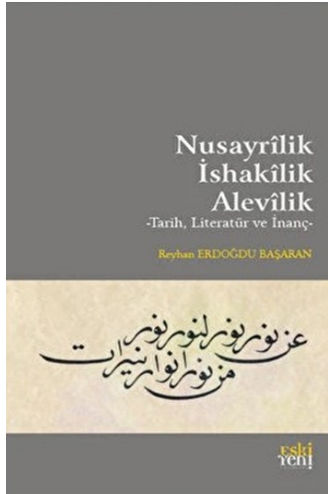

Reyhan Erdoğan Başaran, Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik -Tarih, Literatür ve İnanç-

Erdoğan Başaran, R. (2023). *Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik -Tarih, Literatür ve İnanç-*. Eskiyeşi Yayınları.

Kübra Tomuş
Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Özet

İslam camiası içinde teşekkül eden Alevilik ya da Nusayrîlik gibi oluşumlar ile ilgili akademik çalışmalarda önemli bir artış gözlemlenmektedir. Bu durum, mevzubahis oluşumlarla ilgili temel esasların henüz aydınlatılmamış olması, nüfusun topluma etkileri ve birbirleriyle irtibat düzeylerinin anlaşılma isteği ile ilişkilidir. Bu çalışmada, İslam'ın temel dinamiklerinden beslenen ve Ali kültü etrafında teşekkül eden Nusayrîlik, İshakîlik ve Alevîlik oluşumlarını; literatür, tarihsel süreç ve itikadî konularıyla birlikte irdelenmiş olan, "Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik -Tarih, Literatür ve İnanç-" adlı eser incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nusayrîlik, İshakîlik, Alevîlik, İnanç.

Abstract

There has been a significant increase in academic studies on minority formations within the Islamic community. This is related to the fact that the basic principles of these formations have not yet been elucidated, and the population's impact on society and their level of interconnectedness are still to be understood. In this study, the work titled "Nusayrism, Ishaqism and 'Alawism -History, Literature and Belief-" has been examined. This article examines the Nusayrism, Ishaqism and Alevism formations in detail, which are fed by the basic dynamics of Islam and formed around the cult of Ali, together with their literature, historical process and theological issues.

Keywords: Nusayrism, Ishaqism, Alawism, Belief.

Giriş

İslam dairesi içinde teşekkül eden Alevilik ya da Nusayrilik gibi oluşumlar ile ilgili akademik çalışmalarda son zamanlarda ciddi bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, mevzubahis oluşumlarla ilgili temel esasların henüz aydınlatılmamış olması, nüfusun topluma etkileri ve birbirleriyle irtibat düzeylerinin anlaşılma isteği ile ilişkilidir. Tanıtımını sunacağımız bu kitap; Nusayrîlik, İshakîlik ve Alevîlik gibi İslam'ın temel dinamiklerinden beslenen üç Müslüman oluşumu ele almaktadır.

Nusayrîlik, 3/9. yüzyıldan bugüne varlığını sürdüren azınlık dini bir oluşum olmakla birlikte bugün Sünnilerin çoğunluğu oluşturduğu Suriye'de siyasi iktidarı elinde bulundurması sebebi ile dikkat çeker. Kitapta ele alınan İshakîlik, Nusayrîlik ile aynı zaman diliminde siyasi ve itikadî bir rekabet içinde teşekkül etmiş olan mezhepsel bir oluşumdur. Çalışmanın ana konularından biri olan Alevîlik ise bu oluşumlardan yaklaşık 6 asır kadar sonra 9/15. yüzyılda muayyen bir grup olarak varlık göstermiştir. Günümüzde Nusayrîlik ve Alevîlik hakkında yoğun çalışmalar yapılıyor olsa da, İshakîliğin benzer bir ilgiye muhatap olmaması durumu söz konusudur.

Gulat oluşumlar içinde merkezi bir rolü olan Ali b. Ebû Tâlib; Nusayrî, Alevî ve İshakî öğretisi içinde temel bir konumdur. Bununla birlikte her birinin Hz. Ali tasavvurunun birbirinden farklı olduğu görülür. Bu farklılıkların ortaya konması, fırkaların iç dinamiğini anlamak ve anlamlandırmak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ihtiyaçları karşılamak, yapılmış ve yapılacak olan araştırmalara katkı sağlamak amacıyla Reyhan Erdoğan Başaran'ın ortaya koyduğu bu çalışma, üç ana bölümden müteşekkildir. Önsöz ve girişin ardından ilk bölümde Nusayrîlik, ikinci bölümde İshakîlik, üçüncü bölümde ise Alevîlik incelenmiştir. Eser, bir sonuç ve kaynakça kısmıyla sona erdirilmiştir. Kitabın temelini oluşturan bu üç ana bölümde; söz konusu oluşumların tarihsel sürecine, mevcut güncel çalışmalara, temel itikadî öğelerine ve literatür değerlendirilmesine, birincil kaynaklardan hareketle yer verilmiştir. Çalışma, metin ve içerik analizi gibi nitel veri toplama yönteminden ve karşılaştırma metodundan istifade edilerek oluşturulmuştur.

Erdoğan Başaran, kitabın birinci bölümünde "Nusayrîlik" başlığı altında, bu ekolün temel eserlerinden güncel literatüre kadar önemli kaynaklarına değinmekte ve bu eserleri kısaca tanıtmaktadır. Akabinde Nusayrîlik hakkında güncel çalışmalara da yer vermiş, bu çalışmalarda ne ölçüde temel metinlerden istifade edilmiş olduğunu incelemiştir. Ve nihayetinde; Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların büyük ölçüde Batı'ya bağımlı şekilde ortaya konmasının bilgi aktarımında tam bir doğruluk sağlamadığını ifade eder. Bu sebeple, Nusayrî temel eserlerini esas alarak; inancının, ibadetinin ve ritüellerinin ortaya konduğu kapsamlı bir çalışma yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (s. 31).

Nusayrîliğin tarihsel sürecine ve bugünkü etkisine dair bir bölümün ardından klasik Nusayrî metinler dikkate alınarak bu itikadî öğretinin merkezini oluşturan Tanrı tasavvuru üzerinde durulmuştur. Yazar,

Nusayrî itikadında Ma'nâ kelimesiyle ifade edilen Tanrı'nın yaratılmışlara benzetilmekten münezzehe olduğuna inanmak kadar, onun görünürlüğüne inanmanın da iman esasları içinde telakki edildiğini vurgular. Nusayrîlikte, Tanrı'nın her bir görünümü, onun zatı ve hakikatidir (s. 42). Görünür olan Ali olsa da, bu sûretin Tanrı'nın hakikati olduğu ancak insanların bu gerçekliği algılayamadıklarından bahsedilmekte olduğu zikredilir.

Nusayrî öğretide, Ma'nâ'nın hakikati olduğu konusunda fikir birliği olan Ali b. Ebû Tâlib ile sınırlı olmayan bir görünürlülük söz konusudur. Farklı zamanlarda Tanrı'nın tecelli etmesi esas kabullerden biridir ve bu görünüm Tanrı'nın farklı varlıklara benzemesi demek değildir. Kitapta, Tanrı'nın görünümünün mahiyetini anlamak için Nusayrî öğretinin esasını teşkil eden "Ma'nâ-İsim-Bâb" öğretisi de detaylı bir şekilde izah edilmiştir (s. 44).

Nusayrî itikadî inancı ile ilgili malumatı *Silsiletü't-Türâsi'l-Alevî* isimli 12 ciltten oluşan bir külliyattan istifade ederek incelemeye çalıştığını belirten yazar, bu külliyatın Nusayrîliği çalışmak isteyen bir akademisyen için eşsiz bir veri sunduğunu belirtmektedir. Nusayrî ulemaya ait birçok klasik metni muhafaza eden *Silsiletü't-Türâsi'l-Alevî*'nin içerisindeki pek çok eserin henüz kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmamış olduğu hususuna ayrıca dikkat çekilmektedir.

Kitabın ikinci bölümü, Nusayrîlik ile aynı dönemde ve aynı bölgede teşekkül eden İshakîliğe ayrılmıştır. Burada İshakîlik detaylı bir şekilde irdelenmiş ve -yazarın ifadesiyle- şimdiye kadar güncel çalışmalarda yer almayan bilgilere yer verilmiştir. Zira yazar, güncel çalışmalarda Nusayrîlik ile rekabet içinde oldukları hususunun belirtildiği ancak ne boyutta olduğu, hangi itikadî noktalarda nasıl bir ayrışma gösterdiği sorularına cevap bulunamadığını belirtmektedir. İshakîlik üzerine ulusal veya uluslararası müstakil bir çalışma olmadığı ve sadece Nusayrîliğe dair çalışmalarda değinildiğini ifade eden yazar, hem Nusayrîlik hem de İshakîlik hakkında bilgiler içeren *Kitâb el-Mecâlis en-Numeyriyye* isimli çalışmadan istifade ettiğini belirtmektedir. İtikadî tartışmalara yer vermesiyle önemli olan *Kitabu'l-reddi ale'l-Mürted* isimli çalışma da bu bağlamda istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Erdoğan Başaran, oluşuma dair iz sürebileceğimiz mevcut diğer çalışmalara da değindikten sonra, ilk olarak İshakîliğin tarihsel sürecini ele almıştır. Tarihsel süreç hakkında, İbn Hacer el-Askalanî'nin *Lisanü'l-Mizan* isimli eserindeki bilgiler ile *Silsiletü't-Turâsi'l-Alevî*'nin konuyla alakalı cildinde aktarılan bilgilerin örtüşüyor olduğunu ifade eden yazar, yine de bu metinleri Nusayrî alimlerin aktarmış olması sebebiyle taraflı bir bakışla ifade edilmiş olabileceğinin dikkatten kaçmaması gerektiğini vurgular.

Güncel çalışmalarda Nusayrîlik ve İshakîlik arasındaki temel rekabetin liderlik olduğu vurgusu söz konusu olduğunu belirten yazar, mahtût Nusayrî eserlerinde liderlik mücadelesinden öte Tanrı'nın görünürlüğü hususunda itikadî bir münakaşanın söz konusu olduğunu ifade eder. Burada güncel çalışmalarda, örneğin Moosa'nın *Extremists Shiites: The Ghulat Sects* isimli eserinde Ebû Sa'îd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî ile dönemin önde gelen İshakî lideri Ebu Züheybe künyeli İsmail b. Hallâd el-

Baalbekki arasında itikadî bir farkın bulunmadığını ifade etmesi gibi bariz birtakım bilgi yanlışlıklarına değinmiş ve İshakî öğretinin itikadî anlamda Nusayrî batınî inancından nasıl ayrıştığını izah etmiştir (s. 83).

Mahtût eserlerden, İshak en-Nehaî'nin, İmam Hasan el-Askerî'nin meclisinde bulunduğu gibi İbn Nusayr'ın meclisinde de bulunduğu ve onun sözüne itimat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, ilerleyen dönemlerde iki mezhep arasındaki iletişim farklı bir boyut alacaktır. İshakîliğin en refah dönemi olan İsmail b. Hallâd zamanında, dönemin Nusayrî alimi Taberânî arasında liderlik mücadelesinin baş gösterdiğini ifade eden yazar, bu dönemde Nusayrîlerin merkezini Halep'ten Lazkiye'ye taşımalarında bu çatışmaların etkili olduğuna Nusayrî mahtût metinlerden ulaşır. Nusayrî emiri el-Mekzun es-Sincarî'nin Lazkiye'de İshakîleri bozguna uğratmış ve kitaplarını yağmalatmış olması mezhebin sonunu getiren sebeplerdendir. Bunun neticesinde İshakîliğe dair bilgilere Nusayrî mahtût eserler aracılığı ile ulaşılabilir olmuştur.

Erdoğdu Başaran, tarihsel sürecin ardından İshakîliğe dair detaylı bir literatür taramasıyla birlikte bu eserlerin içeriğine dair kısa tanımlar sunmuştur. Ayrıca İshak en-Nehâî'nin (ö. 289/599), ilmi kişiliği ve Bâb olması hususu, müstakil bir başlık altında ele alınmaktadır. Nusayrî metinlerinde hak yoldan sapan ve batıla yönelen hatta yalancı bir kişi olarak tanımlanmakta olduğunu belirten yazar, onun "el-Ehmar" lakabının tam olarak hangi anlamda kullanıldığını dair malumata yer verir. Nihayetinde, bu lakap ile Nusayrîler'in onun ilmi yetersizliğine işaret etmiş olduğu belirtilmiş olmakla birlikte İshakîler tarafından kullanılmaya devam edildiği sonucuna ulaşılır.

Yazar ayrıca bu metinlerde İshak en-Nehaî'nin Hasan el-Askerî nezdinde de ilim nakledilmeye layık biri olmadığına ve Askerî'nin de Bâb'ı olamayacağına dair birçok delil sunulduğunu ortaya koyar. Bu ifadeler karşısında, zaten onun herhangi bir bâblık iddiasına yönelik bir kayıt yer almadığını tespit eden yazar, böyle bir iddianın olup olmamasını muğlak bir husus olarak ifade etmektedir. Yazar klasik Nusayri metinlerinde İbn Nusayr'ın On Birinci İmam'ın Bâb'ı olduğu hususunda birçok anekdota yer vermiş olmakla birlikte İshak el-Ehmar'ın Bâb olma konusunda bir iddiasının olup olmadığına yönelik yeterli veri olmadığına dikkat çekmektedir. Aksine İshak el-Ehmar'ın İbn Nusayr'ın huzurunda ona karşı saygılı ve hürmetkâr bir tavır içinde olduğunu ifade eden verilerden söz edilmektedir.

İki mezhep arasındaki temel münakaşa konusu ise Ma'nâ'nın görünürlüğünün keyfiyeti hususudur. "Ma'nâ'nın Muhammedî Sûret ile Görünmesi" hususu ayrı bir başlık altında detaylandırılmıştır. Burada, İshakî bâtınî doktrin, Nusayrî itikadî öğreti ile karşılaştırılmalı olarak analiz edilmektedir. *Ma'nâ-İsim-Bâb* kavramı ile Tanrı'nın görünümü inancı hem Nusayrîlik hem de İshakîlik içinde var olmuştur. Farkları ise şöyle izah edilir ki; Nusayrîler nezdinde Ma'nâ, Tanrı'dır. Ali'nin zatıdır. Ve Tanrı'nın görünürlüğüne inanmak iman esaslarındandır. İshakîlikte ise Allah kendi zatı ve özü ile değil, isim vasıtasıyla, isim sûretinde görünür olmaktadır.

İsmail b. Hallâd'dan alıntılar sunulmuş ve bu veriler nihayetinde, İshakî öğretide mevcûd olan Ma'nâ'nın görünümünün onun zâtı olmadığı, Muhammed'in ruhu olduğu ifadelerine yer verilmiştir. İshakîlikte bu hususu yazar, "Hz. Muhammed Ma'nâ'nın görünen sûreti, Hz. Muhammed'in ruhu ise gayb olan Ma'nâ'nın hakikatidir." şeklinde özetler (s. 86). Nusayrîler nezdinde ise, Muhammed; İsim ve aynı zamanda hicab'dır.

Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Alevîlik bahsi yer almaktadır. Doktora tez çalışmasında "Alevîlik" konusunu çalışmış olan yazar, kitabın bu bölümünde Nusayrîlik ile Alevîlik arasında tarihsel, sosyal, dini ya da politik zeminde herhangi bir organik ilişkinin olup olmadığını sorgulamaktadır. Farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda teşekkül etmesine rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nusayrîlik gibi Kızılbaşlık da Alevî ismi ile anılagelmiştir. Erdoğan Başaran, metin içerisinde karışıklığa yer vermemek adına, Anadolu Alevîliği için Alevîlik, Nusayrî Alevîlik için ise Nusayrîlik isimlendirmesini tercih ettiğini belirtmektedir (s. 89).

Alevîliğin tarihsel süreci alt başlığında ise temel kaynaklara referansla Kızılbaşlık-Alevîlik oluşumunun kökeninin nerede aranması gerektiğini irdeleyen yazar, Alevîlik ile Nusayrîlik'in tarihî zeminde irtibatının olup olmadığı meselesine de yer vermektedir. Bu çerçevede Alevîlik literatürüne dair detaylı bilgiler de sunmakta ve onun Nusayrî literatür ile bağlantısı olup olmadığını tartışmaktadır. Nihayetinde ise Alevîlik ve Nusayrîliğin tarihsel zeminde ortak bir paydalarının söz konusu olmadığını belirten yazar, kullanmış oldukları literatürün de inançsal öğeleri itibari ile birbiri ile benzeşmediğinin üstünü çizmektedir (s. 93).

Bu bölümün "Dini/Mezhebî Mülâhazalar İçinde Konumları" alt başlığında ise hem Alevîliğin hem de Nusayrîliğin İslam geleneğindeki konumuna yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Alevîliğin İslam içi bir mezhep olup olmaması, Nusayrîliğin de Şîî mezhebi içinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususlarından da bahsedilir. Yazar tüm bu söylemler neticesinde, İslam coğrafyası içinde İslami öğelerden beslenerek teşekkül eden Alevîliğin mezhepsel konumuna dair ciddi bir mülâhazaya ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Yazar, Alevî itikadî öğretisinin, Hakk-Muhammed-Ali üçlüsü etrafında teşekkül ettiğini belirtmiş ve detaylandırmıştır. Ardından Alevîlik ve Nusayrîliğin itikadî temelini oluşturan hususlar karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Yazarın ifadeleriyle temel itikadî fark şu şekilde ortaya konulmuştur: "Nusayrîlikte, Hz. Ali'nin kendisi Tanrı'nın öz nurudur. Muhammed ise bu nurdan yaratılan ilk varlık olarak söz edilirken; Alevî itikadında, Hz. Ali Tanrı'nın nuru olarak değil, Tanrı'nın nurundan Hz. Muhammed ile birlikte yaratılan ilk varlıklar olarak izah edilir." Son olarak, Alevî eserleri içinde yer alan, *Viranî Divanı* ve *Risalesi*, Nusayrî kavramına yer vermesi sebebiyle, bazı pasajlar irdelenerek açıklanmıştır. Yazar, kitabın sonuç bölümünde, Nusayrîliğe olan akademik ilginin sebeplerini açıklamıştır. Devamında kitabın genel çerçevesine dair veriler sunulmuş ve eser, kaynakça bölümü ile sona ermiştir.

Sonuç

Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik -Tarih, Literatür ve İnanç- isimli bu çalışma, söz konusu üç fırkanın temel kaynaklara dayalı verileriyle birlikte tarihsel süreçlerini ve bu oluşumların temel itikadî düsturlarını ele alıcı mahiyette bir çalışmadır. İlk bölümde metin analizi yöntemi ile Nusayrîlik ele alınmıştır. İkinci bölümde, İshakîlik ile Nusayrîlik; üçüncü bölümde, Alevîlik ile Nusayrîlik karşılaştırma metodu kullanılarak izah edilmiş olmasıyla önemlidir. Eserin en mühim yönlerinden biri de yazarın, söz konusu fırkaların hem temel hem de güncel literatürüne dair geniş malumat sunmasıdır.

Klasik kaynaklara referansla araştırma yapmanın önemi üzerinde duran Reyhan Erdoğdu Başaran, bu çalışmasında mevzubahis üç mezhebî oluşuma, her bir oluşumun tarihsel süreci, kullanmış olduğu literatür ve itikadî boyutunu gözeterek yer vermektedir. Tüm bunlara ek olarak ileride yapılacak akademik araştırmalara yol gösterici mahiyette veriler de sunmuştur. Yazar, bu alanda çalışılması gereken kıymetli eserlere ve önemli noktalara değinerek İslam Mezhepler Tarihi alanına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar / References

- Erdoğdu Başaran, R. (2021). Alevî yazılı metinlerinde Allah tasavvuru. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1217-1237. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1021591>
- Erdoğdu Başaran, R. (2023). *Nusayrîlik İshakîlik Alevîlik -Tarih, Literatür ve İnanç-*. Eskiyesi Yayınları.